

mánycsoport, a Habsburg abszolutizmus és magyar rendiség, illetve a társadalom és nemzeteszme időszerű problematikája nyújthat erre alapot. Az önálló magyar állam megteremtéséért folytatott évszázados küzdelmek összefüggnek a szerző által hangsúlyozott külpolitikai, valamint a differenciáltan vizsgált belső társadalmi kérdésekkel. Ilyen vonatkozásban rendkívül tanulságosak a nemzet, a haza fogalmával, a feudális nemesi történetfilozófia sajátos megnyilvánulásával, a törökellenes harcok ideológiájával vagy a népi kurucság eszmevilágával foglalkozó írások, amelyek szétszórt megjelenési formájukban is tanulságul szolgáltak, de együttesen inkább szembevetnek a szerteágazó jelenségek közös, „törvényszerű meghatározói”. Ezek a tanulmányok valóban a társadalmi tudat, politikai gondolkodás és modern történetiszemlélet világába vezetnek, s alapvető hazai és külföldi történelmi és irodalomtörténeti művek eredményeinek feldolgozása révén, elvezetnek a korszak irodalmi műveltségének és kultúrájának kutatását meghatározó tényezőihez is. A rendi kötöttségekben kiemelkedő reformpolitikai küzdelmek polémikus értékelése, ill. fejlődéstörténeti szemszögből különösen a Bethlen, Zrínyi, Rákóczi (történelmi személyiség, válság és fejlődés) témájú, differenciált megközelítési móddal írt tanulmány emelkedik ki, középkelet-európai kitekintésével vagy távlatával. Egészében pedig támaszul szolgál a barokk udvari kultúra és politikai irodalom vizsgálatához.

Igaz, hogy a kötetbe került írások műfajukban eltérők s a tanulmányok, vázlatok, vitacikkek, portrék és esszék témája, súlya is különböző, tartalmukkal, szemléletükkel s módszerükkel mégis a szintetikus látásmód irányába terelik az olvasó, a rokontudományok kutatóinak figyelmét.

Hopp Lajos

Bethlen Mihály útinaplója. (1691–1695) Sajtó alá rendezte és az utószót írta Jankovics József. Bp. Magyar Helikon, 1981. 257 l. (Bibliotheca Historica)

„Az Úristen velem lévén és a jó Isten kegyelméből, ki Attya, Fiú, Szentlélek, tellyes Szentháromság, egy bizony örök Isten, annak az ő segedelme velem lévén, indultam ki édes hazámból, Erdély országából, Szebenből 26 Junij.” – Ezekkel a sorokkal kezdi útinaplóját Bethlen Mihály, 1691. június 26-án, mikor apja, Bethlen Miklós példáját követve elindult hosszú külföldi

tanulmányútjára, hogy egyrészt eleget tegyen az atyai óhajnak, másrészt – mint ahogy Jankovics József megállapítja – „a nagy hatású újsztoikus filozófus, Justus Lipsius utazási előírásai értelmében a bölcs tanítók, könyvek és felkeresendő híres emberek hármasságának jegyében okuljon, gyönyörködjön és nevelődjön a peregrinus” (Utószó, 147.)

Frankfurti és franekeri egyetemi tanulmányok után Németország, Hollandia, Svédország, Dánia, Anglia, Belgium, Svájc, Itália, Ausztria és Lengyelország Bethlen Mihály útjának fő állomásai, s közben nemcsak a lipsiusi intenciónak tesz eleget: lakonikus tömörségű feljegyzéseiből a külföldet járó peregrinus életformája, örömei és kisebb-nagyobb bosszúságai éppen olyan teljességgel tárulnak fel, mint az egyes népek, államformák és emberek fő jellemvonásai, a templomok, várak, s az annyira csodált raritások kulturális és művészi értékei.

Bethlen Mihály – bár az útinaplóírás két nagy öregjének, Szenci Molnár Albertnek és Szepsi Csombor Mártonnak példája ismert volt előtte – nem annyira az elődök nyomában haladt, nem a szépírói megformálás szándéka vezérli, sokkal inkább a *pro memoria* és a *pro domo* elvének praktikusabb szempontjait követi, azaz a *diarium*-írás olyan módszerét, mely dátumokhoz kapcsolt rövid, tényszerű feljegyzések sorozatában ölt formát. Így naplója elsősorban kordokumentum, s mint ilyen, a művelődéstörténeti adalékok becses tárháza. Indokolt lenne mihamarabbi sokszempontú, teljességre törekvő feldolgozása.

Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött autográf kézirat kiadásával, valamint az ehhez csatolt kísérő tanulmánnyal Jankovics József megtette az első lépéseket. Kiadásában – mely végeredményben *editio princeps*-nek tekintendő – a Bibliotheca Historica sorozat jellegéből fakadóan egyszerre tart szem előtt tudományos és népszerűsítő elveket: a már hagyománnyá vált módszer szerint megtartja az eredeti kézirat szerzőre jellemző ortográfiáját, ugyanakkor a mai helyesíráshoz közelíti a szöveget. Átírási elveit általában következetesen érvényesíti, talán csak a magyar hely- és személynevek modernizálása ellen vehetnének némi kifogást: indokoltabb lett volna a főszövegben is megtartani az eredeti formát, s a modern alakot a jegyzetekbe utalni.

Elismeréssel kell szólni a kötet példás jegyzetapparátusáról. Az útinapló latin mondatainak fordítása, valamint az idegen és régi szavak, kifejezések indexe Kulcsár Péter munkája, míg a *Név-*

mutatót és a *Helynévmutatót* Jankovics József állította össze, bár a névanyag azonosítási nehézségei miatt teljes nem lehetett. Ugyancsak Jankovics József munkája a kötet *Utószava*, mely rövid, de hűtele summáját adja Bethlen Mihály életének, s az általa képviselt műfajnak.

Számos filológiai és művelődéstörténeti részletkérdés megoldása nem e kötet feladata, magára vállalt funkcióját viszont jól betölti: Bethlen Mihály irodalomtörténeti tudatunkban perifériára szorult művének feltámasztásával árnyaltabban rajzolható meg egy sajátos műfajnak, a peregrinációs irodalomnak a története.

János István

Szöveggyűjtemény a felvilágosodás korának irodalmából. Egyetemi segédkönyv, Szerkesztette: Mezei Márta és Szuromi Lajos, 1–2. köt. Bp. 1982. Tankönyvk. 491, 379 l.

Egy új szöveggyűjteménytől nyilvánvalóan az elmúlt évtizedek vonatkozó kutatásainak eredményeit is célszerű számonkérni. Ismeretes ugyanis, hogy a felvilágosodás koráról szóló előző egyetemi segédkönyv még 1952-es kiadású, és Waldapfel József szerkesztette. Ez a kötet azóta nemcsak elkopott, – a szó fizikai és válogatási szempont szerinti értelmében egyaránt – de régóta el is fogyott: felvették a közkönyvtárak és az elmúlt évtizedek során felnőtt irodalomtanár-nemzedékek házi könyvtárai. Itt volt tehát az ideje a szöveggyűjtemény új kiadásának, pontosabban szólva: egy újraválogatott szöveggyűjtemény megjelentetésének.

A kérdés tehát jogos és szükségszerűen felteendő: mennyiben haladja meg az új az előzőt, csupán formális változtatásoknak lehetünk-e tanúi, s egyébként tartalomban az előző kötet reprodukcióját kapjuk-e, vagy pedig a szerkesztők a válogatás szempontjait, az alkotók névsorát és a szemelvényeket egyaránt képesek voltak megújítani?

A két szöveggyűjtemény között a formai különbség egyértelműen szembetűnő: a korábbi egyetlen vaskos (nehézkés) kötet most – nyilván a jobban kezelhetőség praktikus szempontjai miatt – két karcsú, elegáns kötetre oszlik. Így az áttekinthetőség is könnyebb, az írói csoportok rendszerezése is nyilvánvalóbb.

A tartalmi megújulás már nem ennyire felteendő. Kétségtelen ugyan, hogy az új kötetek összeállítói számos új szerkesztési elvet alkalmaz-

tak következetesen. Így pl. világos volt előttük, hogy nem antológiát, – ahogy az Előszóban megfogalmazták – nem egy „minden szerzőt felvonultató seregszemlét” kívántak az olvasók, az egyetemi hallgatók kezébe adni. Helyesen döntöttek, amikor az utóbbi évek során kritikai kiadásban megjelentetett szerzők – pl. Csokonai, Berzsenyi – verseinek közlésétől eltekintettek, s helyettük a kevésbé ismert művekből adtak szemelvényeket. Dicséretes a korszakon belüli kontrasztív törekvések egymás melletti szerepeltetése is, ezek által a korszak sajátosságainak komplexebb bemutatását segítették elő. Csak örülni lehet a korabeli kéziratos költészetből válogatott ún. „diákirodalmi” összeállításnak is. Célszerűen korrigálták a régi kötetnek a szerzők nevére vonatkozó rövidítési és helyesírási hibáit is: itt most már *Baróti* Szabó László, *Pálóczi* Horváth Ádám és *Batsányi* neve is helyesen szerepel.

A 30 évi kutatómunka eredményeit, „felfedezéseit” jelzi az új szerzők jelenléte: Gyöngyössi János, Édes Gergely, Mátyási József, Aranka György, Ungvárnémeti Tóth László, Bolyai Farkas és Bárány Boldizsár műveinek a beválogatása. A jogos kihagyásokkal (Szemere Krisztina, Magda Pál) egyetértve, sajnálatosnak tűnik viszont, hogy a régiak közül kimaradt pl. a Bessenyei Körének egyik legjobb stilisztája, Báróczi Sándor vagy a Magyar Tudós Társaságot szorgalmazó Decsy Sámuel.

A szerzői-rostához képest a szemelvény-válogatás minőségével szemben több kifogás támasztható. Igen gyakori ugyanis a sablonos megoldás, a reprodukálás, az újragondolás nélküli, automatikus áthozat. Amikor ugyanis bizonyos témákban örömmel tapasztaljuk, hogy a kutatók felfedezéseinek eredményeként pl. a Bessenyei-szemelvények közé végre bekerült a szerző néhány fontos, meghatározó verse (*A lélekrül*, *Bessenyei György magához*), és az *Ágis tragédiájának* ugyancsak nélkülözhetetlen Ajánló-levele, vagy a *Jámbor szándék* esetében említést kap a vonatkozó Némedi-kutatás Révai társszerzőségét bizonyító eredménye; ugyanakkor sajnálattal kell megállapítanunk, hogy pl. a *Holmi* vagy a *Természet világa* szemelvényeinek kiválasztásában nem történt meg az újraértékelés, így automatikusan a régi kötet cikkei kerültek át az újba, ezzel mintegy kizárva azt a lehetőséget, hogy a versek és drámák után az esszékből és a filozófiai írásokból is az új, a teljesebb Bessenyei-kép bontakozzék ki. Ez az eljárás más esetekben is az irodalmi tudat sztereotípiáinak konzerválásához vezet.